

Örökség

PÉTER LÁSZLÓ

Epifánia

JUHÁSZ GYULA VERSÉNEK SZÜLETÉSE

Ezzel a címmel Juhász Gyula összes verséne népszerű kiadásában nem talál költeményt az olvasó. Csak *A Holnap* éppen száz esztendeje megjelent első kötetében (1908) és az ebből merítő Paku-féle kiadásban (1940). A kritikai kiadásnak (*JGYÖM* 1–3. 1963) meg csak a címmutatójában, a változatok között. A később *Regény* címmel megjelent versnek ugyanis eredetileg ez volt a címe. Sajnos az *ultima manus* (az utolsó kéz) elve alapján ezzel kellett véglegesítenünk, pedig az eredeti címe nem csak hangulatosabb, de szabatosabb is, többet árul el a vers mondanivalójáról és keletkezéséről, mint a szürke végleges. Van úgy, hogy a költő elrontja saját alkotását. Juhász Gyula e vers címének – ki tudja ma már, milyen megfontolásból – megváltoztatásával mindenesetre ezt tette.

Honnan tudjuk az eredeti címét? Fönnmaradt a kézírata. Amikor Ilia Mihállyal a kritikai kiadást készítettük, még nem ismertük, de tudtunk róla Babits Mihálynénak (1895–1955) Juhász Gyula „önkéntes titkárnőjéhez”, Kilényi Irmához (1891–1944) küldött üzenetéből. Ez a tragikus sorsú, művelt nő, életét – akár szeretett költője – maga dobta el. De előtte, 1918 óta, fáradhatatlan szorgalommal és anyagi áldozatot is vállalva gyűjtögette, gyarapította Juhász Gyula hagyatékát, kitartó levelezésével fölszólítva mindenkit, akinek Juhász Gyulától verskézírata, levele, fényképe, bármi emléke volt, hogy adományozza „Juhász-múzeuma” számára. Gyűjteménye – háborús viszontagságoktól megtépázva ugyan –, végül bírói ítélettel a szegedi Somogyi-könyvtárba került, és a kritikai kiadás alapjául szolgált.

Ebben őrzik Juhász Gyula *Angelus* (1923) című verséne gépelt másolatát, amelyet az 1940-es években küldött Babitsné Kilényinek. A lap aljára ezt írta:

„Kedves Irma! Pár nappal még késtem a levél feladásával, hogy ezt legépelhessem. A Juhász-levelek mellett még volt öt vers kézírata, címük: *Szegedi interieur*, – *Öreges altatója*, – *Epifánia*, – *Pilátus* – *Turris eburnea*. Nem tudom, kiadatlan vagy megjelent versek kézíratai ezek? Ha kívánod, örömmel küldök róluk másolatot.”

Minthogy az öt vers közül három (*Turris eburnea*, *Szegedi interieur*, *Epifánia*) még 1908-ban megjelent, Kilényi (nem lévén filológus, nem gondolt az esetleges változatok értékére), csak a két kiadatlant (*Öreges altatója*, *Pilátus*) kérhette, így ezeknek a másolatai maradtak meg „a titkár titkáranak”, a költő Ertsey Péternek (1921–1971) másolatában.

Az eredeti kézirat a kritikai kiadás készítésekor lappangott. Utána került elő – bizonyára Babitsné hagyatékából –, s jutott Belia György (1923–1982) birtokába. A Nyugat megindulásának századik évfordulója alkalmából írtam Juhász Gyulának a Nyugatban megjelent első verséről (*Turris eburnea*, *Élet és Irodalom*, 2008. jan. 18.), és ebben való-

színűsítettem, hogy a költő éppen a felsorolt öt verset küldhette föl még 1907 utolsó napjaiban az új folyóirat főszerkesztőjének, Ignotusnak, s ebből választotta ki közlésre a szerkesztő, Osvát Ernő egyedül a *Turris eburneát*. Azt is megírtam, hogy az *Epifánia* és a *Pilátus* című versek kéziratát 1967-ben ajándékba kaptam Belia György barátomtól, Babits életművének kutatójától és kiadójától. Egy levél két lapján. (Germanizmussal, de ma már közérthetőbben: egyetlen papírlap két oldalán.) A *Pilátust* a kritikai kiadásban Ertsey másolatából tettük közzé. Most a kézirat alapján az *Epifánia* alkotáslélektani tanulságait kíséreltem meg elemezni. Mindkét vers kézírata tele van ugyanis a költő javítgatásaival, amelyekből a vers születésének állomásait érdekesen lehet rekonstruálni. A kritikai kiadásnak – a költői életmű teljességének, egy-egy alkotás hiteles szövegének és változatainak foltárásával egyidejűleg – éppen ez a főladata. *Textológiai gyakorlat* tehát, ami alább következik.

1

A címen ekkor még Juhász Gyula nem változtatott; határozottan leírta: *Epifánia*. A pontot is ő tette ki utána, mint a hátlapon a *Pilátus* után is; akkor még ezt a helyesírási szabályzat (1901) megkövetelte; csak 1954 óta érvényes az a szabály, hogy az önmagukban álló címek után nem kell pontot tenni (Szemere Gyula: *Az akadémiai helyesírás története*. 1974. 247).

A verset a költő így kezdte: *A falu népe színes koldusan*. (Nem tett utána pontot; csak én kényszerültem itt ponttal zárni a mondatot.) Juhász ugyan magyartanár volt, de sem ő, sem pl. Babits nemigen törődött a helyesírással. Mivel az újságokat előállító nyomdák betűkészletéből általában hiányzott a hosszú *i*, *ú*, *ű* betű, s a napilapok 1950-ig ezek helyett is csak *i*, *u*, *ü* betűket használtak, költőink (Ady is) az ún. rövid ortográfia hívei lettek: hiába írták (volna) a megfelelő szavakat hosszú magánhangzóval, a nyomdász úgyszólván a rövid megfelelőjével szedte ki. József Attila versei is jórészt így jártak, s most vitatni valót kényszerítenek a textológusokra, mennyiben állítható helyre a verstanilag szükséges hosszú magánhangzó. Többnyire csak a kézirat tanúsága segít.

Juhász Gyula kézíratainak általános tanúsága és tanúsága, hogy meglehetősen következetességgel bizonyos szavakban (ilyen az *ifjuság*, a *bucusu~búcsu*, a *színesz*) rövid magánhangzóval élt. Ennek sokszor verstani, ritmikai következménye is lett. A *Milyen volt...* című versében pl. *a szeptemberi bágyadt búcsuzónál* második u-ját (hiába követelné a helyesírás) nem szabad hosszsan ejteni, mert megdöccen a vers. Az *Epifánia* 1. sorában ilyen a *színes* is.

De ezt az egész sort, alighogy leírta, már át is húzta a költő, s alatta újba kezdett: *A kis Tiszához*. Ezt is áthúzta, és ez alatt harmadszor is nekirugaszkodott, de nem tudott már újat kitalálni: mégis újra írta az előbbit, s ezt már nem húzta át:

A kis Tiszához ment a falú népe

A Tisza ragját ugyan eredetileg valamiképpen másként képzelte, de vastagon átírta a *h* betű alattiit, annyira, hogy nem is tudjuk, milyen betű lehetett. A *falú u*-jára véletlenül tehetett ékezetet. A 2. sort először így fogalmazta meg: *Szomorú volt a kis Tisza*. Ezzel is elégedetlen volt, áthúzta, és betoldotta, fölé írta ezt: *Árván búsongó*

Ez nem a falu népére vonatkozott, hanem a Tiszára, amelynek szinte *epitheton ornanszává*, állandósult díszítőjévé vált *kis* jelzőjéről mindvégig nem mondott le a költő, érzékeltetni akarva talán, hogy nem arról a szélesen hömpölygő folyóról szól, amely szülő-

városa, Szeged alatt *siet a Dunába*, hanem amely Máramarosszigetnél, mielőtt még az Iza beléömlik, a forrásához közel, keskeny, de nem kevésbé veszélyes, ha (mint a 12. sorban írja) *szilaj áradások* okoznak károkat a partján élőknek. Már Petőfi észrevette – a két említett végtelenség között, „*hol a kis Túr siet beléje*” – a kelet-európai folyóknak e sajátosságát, szélsőséges vízjárását: „*a Föld legjámborabb folyója*” „*zúgva, bögve törte át a gátot...*” (A Tisza.) Juhász e versében négyszer említi a Tiszát, mindannyiszor azonos jelzőjével.

De ezt a betoldást is törölte a költő, s alá, a lapszélre szorítva, végre a végleges sort írta: *Árván borongott a kis Tisza képe*. (Nagyítóval mintha valami korcs fölkiáltójel is látszanék, de mivel oka nincs, és a megjelent változatokban csak pont van, maradhatunk enél.)

Ám még mielőtt ez a sor megszületett volna, a költő kísérletezett egy egészen másfajta megoldással, noha végül ezt is elvetette: *Magányos, bús volt a kis Tisza képe*, Mielőtt áthúzta volna, próbált rajta javítani: *Magányosan* – írta, de így sem folytatta.

A 3. sort egyből véglegesnek vetette papírra: *Hó behavazta, jég megállította*,

Rövid *i*-vel, holott ennek verstani oka nincs; ellenkezőleg: a hosszú *i*-re szükség van. Ezt a kritikai kiadásnak szövegjavításként (*emendatio*) joga, sőt kötelessége is megtennie.

Az első strófa 4. sora először így szólt: *Görög pap rajta imáját mondotta!* A kézirat csak azt a változtatást tükrözi, hogy az első két szó helyébe *A pópa* került. Ám első megjelenésekor, *A Holnap* 1. kötetében (1908. szept. 1.) ez helyett ezt találjuk: *Vén pópa*. Kétségtelenül jobb az előbbinél mind tartalmi, mind ritmikai szempontból. A sorvégi fölkiáltójel, amely itt félreérthetetlenül látszik, az első megjelenéskor innen is eltűnt: csak pont került a helyére.

A Holnap 1. kötetében és utóbb a Debreceni Szemle 1912. február 11-i számában, a Pakufélében és a kritikai kiadásban tehát az első szakasz végleges, *kodifikált* szövege (textológiai szakszóval *alapszövege, főszövege*) így hangzik:

*A kis Tiszához ment a falu népe,
Árván borongott a kis Tisza képe,
Hó behavazta, jég megállította,
Vén pópa rajta imáját mondotta.*

Az első szakasznak a többi négyet is meghatározó versformája hagyományos „nemzeti versidom”: négysoros, tízenegy szótagos, a lehető legegyszerűbb rímképletű (*aabb*), és az igénytelenebb ragrímeket sem kerüli. Ám a tárgy (hogy a marxista esztétika, jelesül Lukács György kedvelt műszavát használjam) *adekvát*: a Nagy-alföldről ide keveredett költő szemében egzotikus jelenet a helyi népeletből nem is kívánt modernebb formát.

Juhász Gyula 1906 őszén gyakorlótanári évét kezdte a máramarosszigeti piarista algimnáziumban. (Pogány Sándor: *Tanítványa voltam Juhász Gyulának*. Utunk [Kolozsvar] 1956. okt. 5. – Pogány Sándor: *Emlékezés tanáromra*. Igazság [Kolozsvar] 1957. júl. 25. – Grezsa Ferenc: Juhász Gyula Máramarosszigeten. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 4. sz. – Sarlócska Ernő: *Juhász Gyula Máramarosszigeten*. Vigilia, 1978. 8. sz.) Száműzetésnek érezte, hogy a pesti piarista főgimnázium helyett, ahová kérvényét benyújtotta, „a végekre” kényszerült. Fokozta keserűségét, hogy kedves professzora, akinek irodalomtörténeti nevezetességű szemináriumán a társai körében nagy tekintélyt szerző titkári tisztelet töltötte be, Négyesy László, szintén kudarcot vallott kísérletével: neki sem sikerült ked-

ves tanítványát a pesti gyakorlógimnáziumba helyeztetnie. (Tóth Árpád a Négyesy-szeminariumon ott ült Juhász Gyula háta mögött – és nem merte megszólítani!)

A költő eleinte a piarista rendházban kapott szobát, majd albérletbe költözött. Hónapokig nagy magányban élt; csak karácsonykor jelent meg első cikke a helyi lapban, jeléül, hogy kezdett beilleszkedni a helyi szellemi életbe. Ekkoriban barátkozott össze Halmi Bódoggal (1879–1957), a literátor törvénytudóval. Magyar és latint tanított heti 17 órában. Kezelte az ifjúsági könyvtárat. A 64 fős (!) létszámú I. osztály főnöke volt Diákjai szerették, de ez nem kárpótolta Budapest, „*ez a nagyvilági dáma*”, és a szülőváros, főként édesanyja kényszerű elhagyásáért. Február 9-én öngyilkossági szándékkal elhagyta a várost. *Consummatum est* – ezt a följegyzést hagyta szobájában. Krisztus szavai ezek a keresztén: *Elvégeztetett*.

*Próbáltam néha-néha a halált,
De gyáva szívem mindig visszafájt*

– írta kevéssel utóbb *Vita somnium breve* (Az élet rövid álmom) című versében. Hol járt, mit csinált, nem tudjuk, csak azt, hogy négy nap múlva visszatért, és a tanév végéig tovább szenvedte az élet valós és képzelte kínjait.

Epifánia a vízkereszt görög neve. A görögkeleti vízkereszt a Julianus-féle naptár szerint a római katolikushoz képest 13 nappal később, 1907. január 19-én volt. Ekkor lehetett a költő szemtanúja a bizánci rítus szerinti vízszentelésnek. Nagy hatással volt rá, hiszen ezt a versét csaknem egy év múlva, 1907 végén írhatta. Babitshoz 1908. január 15-én írt levelét jellemzően így keletkezett: *Görög epifánia előtt*. Ez is azt jelzi, hogy még ekkor is foglalkoztatta versének témája. Hiszen kevéssel előbb küldhette el az *Epifánia*-t a másik négygyel együtt az induló Nyugat főszerkesztőjének, Ignotusnak. Ignotus átadta a szerkesztőnek, Osvát Ernőnek, s ő szemelte ki közülük az egyetlen, amelyet a február elsejei számban közölt, a *Turris eburnea*-t. Pár nap múlva Juhász Gyula már Nagyváradon volt; ezért jelent meg az Osváttól mellőzött verse ott, *A Holnap* első kötetében szeptember elején.

Egy hasonló másik élmény már előbb, alighogy Máramaroszigetre ért, 1906 szeptemberében versre ihlette. *A kis Tisza* már ekkor jellegzetes kifejezésévé lett költői szókinésében:

*A kis Tiszán át karcsu híd vezet,
Borongva állok a zöld víz felett,
Mely szilaj ifjúsággal boldogan,
A máramarosi béréről most rohan.*

*A hídon bús, kaftános raj mozog,
Ünnepi estén itt imádkozók,
Monoton dallam zsong a víz felett,
Kopottan, fázón ünnepel Kelet!*

(A kis Tisza hídján)

A máramarosszigeti ortodox zsidók látványos liturgiája évtized múlva is eleven emlékként élt Juhász Gyulában. A Délmagyarország 1918. szeptember 19-i számában *Hosszú-*

nap Szigeten címmel idézte föl ugyanazt az emléket, amelyet frissen versben örökített meg. „Máramarosszigeti hosszúnap: régi emlék szívemben – írta –, mely rokonságot tart minden földi bánattal, borongással, elnyomott és szenvedő fajták gyászával, komor költészetével. A kis Tisza zölden csillogó vize felett fekete kaftános, bús raj imádkozott a vörhenyes ködbe borult kelet felé fordulva, a szefárd templom mélyén ezeréves panaszok zokogtak. Isten egykori választott népének száműzött fiai siratták a régi fényt, az elveszett Siont. Vers született akkor szívemben, egy régi szürke kötet reneszánsz betűi őrzik...” (JGYÖM 6: 83–84.)

2

A második versszak az 5. sorral kezdődik, és változatlan maradt: *És a színes szegénység köntösében*

A 6. sort már megváltoztatta. Eredetileg ezt írta: *Orosz és oláh didergett a jégen,*

Az állítmányt áthúzta, és fölé írta a véglegest: *vacogott*

A 7. sorban is csak egy szót változtatott meg: *A füstölő színes tömjéne szállt, szállt,*

Bár az első sorból törölte, az 5-ben meghagyta a *színes* jelzőt; itt tehát már sokallhatta, áthúzta, és fölé írta a közbülső változatot, amely *kékes* volt, de a végleges szövegben tovább változott: *lilás* lett.

A 8. sor így alakult: *S kósza szél hordta szét a pap imáját!* Áthúzta a *hordta szét* szavakat, s fölé írta, hogy *szét szórta*. De ezzel sem lehetett megelégedve, mert ezt is áthúzta, és a sor alá írta: *elkapta*; ezt is áthúzta, mellé írta: *vitte*. Végül visszatért az első megfogalmazáshoz: újból azt írta a sor alá: *hordta*. Első közlésekor azonban, *A Holnap* első kötetében mégis visszatért egyik előző változatához, de fölcserélte a szórendet: *szórta szét* lett belőle. A *pap* először kevésnek látszott előtte, többes számba tette (*papok*), de meggondolta magát, ezt törölte, ellenben beszűrt a névelővel azonos szótagszámú jelzőt: *vén*. Végül – ezt megint csak a nyomtatott változatokból látjuk – mégsem tartott ki ez mellett; nyilván mert közben a 4. sorban már használta; ezt is törölte, és pótlásául a *pópa* szót alkalmazta. Így alakult ki tehát a második versszak:

5 *És a színes szegénység köntösében
Orosz és oláh vacogott a jégen,
A füstölő lilás tömjéne szállt, szállt,
S kósza szél tépte szét a pópa imáját.*

3

A kézirat papírja közepén, a harmadik versszaknál kettészakadt. Én ragasztottam össze, szakszerűtlenül, de azért fölismerhetők a szavak. A 9. sor így kezdődött, s így is maradt: *A kis Tiszát szentelte meg az ének,*

A 10. soron már ismét változtatott a költő. Először ezt vetette papírra: *Mely fagyos szárnyán szálldosott az égnek,*

Azután az állítmányt itt is kicserélte: *kóválygott*. Ez maradt a végleges. A 11. és 12. sor először így festett:

A kis Tiszára <al> a pap áldást mondott

S a szürke égen közönyös gyász trónolt!

Mielőtt még folytatta volna, áthúzta, s így kezdte újra:

A kis Tiszára áldások szállottak,

Hogy legyen csöndes, áldott

A 11. sorban ezután a következő változtatásokat tette: áthúzta az *áldások szállottak* szavakat, s föléjük írta: *hulltak*, de ezt is áthúzta, és mellé írta: *szálltak*; majd ezt is áthúzta. Több hely itt már nem lévén, az áthúzott sor alatt folytatta a megfelelő szó keresését: megint *hulltak*, megint *szállottak*. Végül ez utóbbit ismét törölte, de meghagyta a *hulltak* állítmányt. Közben még próbálkozott egy ismét törölt fél sorral: *ezer áldás szállott*,

A 12. sor nem kívánt változtatást: *Hogy szűnjenek a szilaj áradások!* Elsőnek is ezt írta.

A harmadik szakasz tehát így kapta meg végleges formáját *A Holnapban*:

- 9 *A kis Tiszát szentelte meg az ének,
Mely ólmos szárnyán kóválygott az égnek,
A kis Tiszára hulltak az áldások,
Hogy szűnjenek a szilaj áradások!*

4

A negyedik strófa kezdősora, a vers 13. sora is változtatást követelt. Első fogalmazásában:

Hogy ezután a Tisza szép szeliden

A *Tisza* át van húzva, s fölötte a végleges: *vize*; ugyanígy a *szép szeliden* helyett, alatta: *csöndes lassan*, de a határozóval is elégedetlen volt a költő, ezt is áthúzta, s folytatólag odaírta itt is a végleges szót: *szépen*. A fordítottja (*szép csöndesen*) kedvelt kifejezése volt versben, prózában egyaránt. Három (!) versének és egyfölvonásosának is ezt a címet adta. (Juhász Gyulának e jellegzetes stílusesezközét Szatmári Istvánnal közös tanulmányunkban elemeztük a Magyar Nyelv 2003. évi 2. számában.)

A 14. sor is másként kezdődött: *Lejtsen állt* eredetileg, de nem csak áthúzta a költő, de új sort is kezdett: *Csak kanyarogjon mindig a medrében* – írta, de ezen is csiszolt: az áthúzott *mindig* fölé azt írta: *folyton*, ám ezzel sem volt megelégedve, ezt is áthúzta, és a hiányzó két szótagot másutt pótolta: a névelő és a főnév közé beszűrt szóval: *a maga medrében*,

A 15. sorban csak az állítmányt finomította: *Ágya ne legyen* – még rögtön áthúzta, és így folytatta: *lenne embereknek ágya*,

És a Dunába csöndben vigye vágya

A határozót itt is megváltoztatta: az áthúzott *csöndben* alá írta: *lassan*

Így lett tehát a végleges szöveg:

- 15 *Hogy ezután a vize csöndes szépen
Csak kanyarogjon a maga medrében,
Ágya ne lenne embereknek ágya,
És a Dunába lassan vigye vágya!*

5

Az utolsó strófát így kezdte a költő: *Tavaszi jöttével megy*

De azonnal meggondolta magát, áthúzta, és folytatva, új sorban a véglegesnek hagyott fordulatot vetette papírra: *De tavasz táján*

A folytatást azonban megint megváltoztatta. Először egészen másként akarta: mindjárt törölte is a *szent imák* szavakat és az utánuk következő *d* betűt, s rögtön alájuk írta a véglegesnek bizonyult szöveget: *a tavalyi módra*. A kéziratban nincs a szó (és a sor) végén vessző; ezt nyilván az első közlés szerkesztője vagy nyomdai szedője pótolta.

A 18. sorban csak valami betűhibát javított Juhász Gyula: ahogy látom, a sok kettős betű megzavarta, ott is két *t*-ét írt, ahol nem kellett volna, s ezt vont össze eggyé: *Nem hallgatott a prédikációra,*

A 19. sort változatlanul hagyta: *És ősz elején – ó, az istenadta, –*

A 20. sor ismét sok változáson ment keresztül. Az első fogalmazás szerint: *Görög pap lányát eltakarta*

Rögtön törölte az állítmányt, és *elringatta* igével helyettesítette; még folytatta azonban (helyszűke miatt alatta:) *mélye!* A sor szótaghiányát először az alany névelőjével akarta pótolni: *A görög pap*. A később mégis fölöslegessé vált névelőt, amikor a *pap* szót *pópa* alakká bővítette, elfelejtette törölni. Helyette a *Görög* szót törölte, holott ezt valójában meghagyta. Az új állítmányt is áthúzta, s először folytatólag azt írta alá: *ágyába fogadta!* Ezzel is elégedetlen volt, s végül a legelső sorba rótt a végleges megoldást: *ágyába ringatta!*

Így alakult ki az ötödik versszak végleges formája:

*De tavasz táján a tavalyi módra
Nem hallgatott a prédikációra,
És ősz elején – ó, az istenadta –
20 Görög pópa lányát ágyába ringatta!*

*

Egyszerű vers, mégis kiformalódása megmutatja, hogy a költő mennyit viaskodott a szavakkal, míg a számára megnyugtató formát kikínlódta magából. Juhász Gyula tudatában volt e művészi küzdelem jelentőségének:

*Formát keresni minden gondolatnak
És elvérezni egy fonák ígét...*

(Formát keresni..., 1910)

*Szavak, csodálatos szavak,
Békítenek, lázítanak,*

*Eldöntenek egy életet.
Följárnak, mint kísértetek.*
